

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

آیین‌های گُذر در ایران

بررسی تطبیقی آیین‌های ایرانی
در حوزه‌های فرهنگی و جغرافیایی

محمد اسدیان

انتشارات روشنان

۱۳۸۴

اسدیان خرم‌آبادی، محمد، ۱۳۲۳ -

آیین‌های گذر در ایران: بررسی تطبیقی آیین‌های ایرانی در حوزه‌های فرهنگی و جغرافیایی / محمد اسدیان. — تهران: روشنان، ۱۳۸۴.

۱۸۷ ص: مصور.

۲۳۰۰۰ ریال

ISBN: 964 - 92237 - 8 - 9

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. [۱۳۹] - ۱۴۸.

نمایه.

۱. فرهنگ عامه — ایران. الف. عنوان.

۳۹۸ / ۰۹۵۵

GR ۲۹۰ / الف ۵۱۹

۷۹۲۶ - ۸۴ م

کتابخانه ملی ایران

پژوهشکده مردم‌شناسی

انتشارات روشنان

آیین‌های گذر در ایران

محمد اسدیان

طراحی جلد: هویار اسدیان

طرح روی جلد: اکبر قاسم‌خانی

حروفچینی و صفحه‌آرایی: رسول نقی‌زاده

لیتوگرافی: گل‌مهر

نوبت چاپ: اول بهار ۱۳۸۴

شمارگان: ۱۱۰۰ جلد

قیمت: ۲۳۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشکده مردم‌شناسی محفوظ است.

ISBN: 964 - 92237 - 8 - 9

شابک: ۹۶۴ - ۹۲۲۳۷ - ۸ - ۹

فهرست

- مقدمه‌ی پژوهشکده‌ی مردم‌شناسی ۷
- مقدمه مؤلف ۹
- درآمد ۱۳
- یادداشت‌های درآمد ۱۶
- بخش نخست
- زادن و کودکی ۱۷
- بارداری و زایمان. تولد. نام‌گذاری نوزاد. باروری و ماندگاری نوزاد. چیدن ناخن
کودک. عقیقه. دندان درآوردن کودک. راه‌افتادن کودک. ختنه. سرسپرده کردن
کودک (جوز سر شکستن).
- یادداشت‌های بخش نخست ۵۵
- بخش دوم
- ۱- بلوغ و آیین‌های بلوغ ۶۹
- ۲- از دواج ۸۱
- یادداشت‌های بخش دوم ۹۹
- بخش سوم
- مرگ و سوگ ۱۰۷
- یادداشت‌های بخش سوم ۱۳۳
- کتاب‌نامه ۱۳۹
- نمایه ۱۴۹

مقدمه‌ی پژوهشکده‌ی مردم‌شناسی

بررسی تطبیقی آیین‌های ایرانی در حوزه‌های فرهنگی و جغرافیایی، کاری است سترگ و نیازمند مجالی بایسته. گستره و ژرفای این موضوع انسان‌شناختی - ایران‌شناختی و شاخه‌های گش و مجموعه و زیرمجموعه‌های آن، برنامه‌ریزی علمی، نیروی کارآمد و تمهیدات ویژه می‌طلبد که پژوهشکده‌ی مردم‌شناسی، موازی با ضرورت‌های دیگر به انجام آن اهتمام داشته و دارد.

«آیین‌های گذر» بخش مهمی از این پژوهش پُر دامنه است. اصطلاح «گذر» یا «گذار» در واقع گذشتن و درآمدن از یک مرحله به مرحله‌ای دیگر از حیات زیستی و فرهنگی است که با آیین‌ها و مراسمی ویژه همراه می‌شود و وقوف و تشخیصی متفاوت حاصل می‌کند. از این گونه است مهمترین رویدادهای زندگی انسان یعنی تولد، ازدواج و مرگ که در این دفتر مورد بررسی و تحلیل واقع شده‌اند.

آیین‌های گذر در ایران زمین بسیار است که در عرصه‌های گونه‌گون فرهنگی نمود دارند. برخی از این آیین‌ها مانند «شال بستن و کلاه نهادن» پسران به نشانه‌ی بلوغ با دگرگونی ساخت‌های اجتماعی - فرهنگی از میان رفته‌اند؛ اما می‌توان آن‌ها را در متون ادب فارسی و تاریخ اجتماعی ایران باز یافت و پژوهید. بسیاری از این آیین‌ها نیز هنوز زنده‌اند و در بستر فرهنگ مردم جریان دارند.

کتاب حاضر دستاورد پژوهشی است که محقق ارجمند آقای مُحَمَّد اسدیان به سفارش پژوهشکده‌ی مردم‌شناسی در همین زمینه انجام داده‌اند. کوشش و دقت نظر ایشان با اشرافی که در حوزه‌ی پژوهش داشته‌اند، اثر درخور توجهی فراهم آورده که امید است خوانندگان و علاقمندان را در کار شود و مقصود حاصل آید.

مُحَمَّد میرشکرایی

پژوهشکده‌ی مردم‌شناسی

اسفند ۱۳۸۳

مقدمه

فرهنگ ژرف ایران زمین، مرزهای تاریخی - جغرافیایی بسیار پهناوری را دربر می‌گیرد که از حدود و ثغور امروزی آن بسی فراتر است. از این رو «بررسی تطبیقی آیین‌های ایرانی در حوزه‌های فرهنگی جغرافیایی» موضوعی پر دامنه و عمیق است و انجام مقبول آن به یک یا دو دفتر برنمی‌آید و فرصتی متناسب با گستره و ژرفای خود می‌طلبد.

ما، در این دفتر در چارچوب موضوع به آداب، مراسم و آیین‌های گذر مربوط به مهم‌ترین رویدادهای حیات بشری یعنی «زادن و کودکی»، «بلوغ و ازدواج» و «مرگ و سوگ» پرداخته و در تحلیل تطبیقی آن‌ها - با توجه به مناطق مختلف ایران و موارد مشابه در اساطیر و افسانه‌های کشورها و ملل باستانی - کوشیده و نکات مهم بسیاری را مورد بررسی و تدقیق قرار داده‌ایم. بررسی تحلیلی آیین‌ها و مراسم دیگر در عهده‌ی زمانی دیگر و دفتر یا دفترهای دیگر است و ما در این مقدمه با ذکر و نگاهی از کنار آن‌ها می‌گذریم. از جمله‌ی این آیین‌ها مراسم آیینی «رد پساگ» و خرقة‌دهی و خرقة‌پوشی صوفیان^۱ است که با یکدیگر شباهت دارند «رد پساگ rad-passāg» به معنی مراسم جشن‌های گاهنبار (مکنزی ۱۳۷۹: ۱۲۸) - شش جشن بزرگ سال در کیش زردشتی - است. واژه‌ی rad سرور، پیشوای روحانی (مکنزی پیشین: ۱۲۷) از ratav- اوستایی: داور (رایشلت ۱۳۸۳: ۶۶۶) و پساک تاج گل است فراهم آمده از گل‌ها و اسپرغم و

ریاحین که پادشاهان و بزرگان در جشن‌ها و اعیاد و دیگران در روز دامادی و نیز فتح و ظفر بر سر می‌نهادند. (لغت‌نامه ۱۳۷۷ ج ۴ ذیل پساگ). «کرتیر» موبد و داور داوران (= قاضی‌القضات) قدرتمند دوره‌ی ساسانی^۱ در کتیبه‌ی کعبه‌ی زردشت (kkz) بندهای ۱۵ و ۱۶ می‌گوید که برای دینوران بسیاری «ردپساگ» گرفته و در مجموع در طول یک سال ۶۷۹۸ «ردپساگ» انجام شده است. (عریان ۱۳۸۲: ۱۹۳) در آیین «خرقه‌دهی» نیز به صوفی «پس از امتحان و احراز قابلیت و اهلیت از طرف مرشد و پیر» خرقة می‌پوشانند. (رجایی ۱۳۴۰: ۱۲۲) نمونه‌هایی دیگر از این گونه در دین‌ها، مذاهب و نحله‌ها موجود است که می‌باید در جای خود بدان‌ها پرداخت.

دیگر آیین‌های شایان تحلیل و ژرفکاوی به ذکر فهرست‌وار عبارتند از: تشرّف به «آیین مهر» و درجات هفتگانه‌ی^۲ آن تشرّف به مقام پهلوانی، تشرّف در گروه عیاران، تشرّف به خانه‌ی خدا و مناسک مربوط، آیین‌های «جان‌شینی و ارث‌بری» (succession)^۳ و نیز آیین‌ها، مراسم و آداب خجسته کردن خانه، کوچ، رمه‌داری، کشاورزی و برداشت محصول، بافندگی (قالیافی، بافت و ساخت سیاه چادر و...) باران خواهی و دفع باران، نثار، فدیه و قربانی، جشن‌های تقویمی، جادو درمانی (پری‌خوانی، زار و باد).

کشف و بازپرداخت اعتقادات و باورهای کهن از درون آیین‌ها و یابازسازی آیین‌ها و مراسم از درون اعتقادات و باورها و همچنین برآوردن و شکل‌بخشیدن به این دو از محتوای ادبیات و هنر مردمی (افسانه، شعر، ترانه، موسیقی، ضرب‌المثل، چیستان و...) کاری است بسیار دشوار، پیچیده، و پرابهام. تکه‌های

۱. کرتیر در سرکوب ادیان و مذاهب دیگر می‌کوشید تا حکومتی یکدست بر آیین خویش بنیاد نهد.

۲. درجات هفتگانه مهر: کلاغ، همسر، سرباز، شیر، پارسی، پیک خورشید و پیر. (نک رمازرن، ۱۳۷۲: ۱۶۷ به بعد).

۳. ترتیب و تسلسلی که شخصی بعد از دیگری، قدرت، مقام و جایگاه او را به ارث می‌بزد. (THE AMERICAN HERITAGE, 1992:1793) مردم‌شناسان فرانسوی و انگلیسی بین جان‌شینی و میراث heritage تفاوت معنایی قایل‌اند. (پانوف - پرن ۱۳۸۲: ۲۷۴-۲۷۵)

شکسته و پراکنده‌ی یک ظرف باستانی را می‌توان با تلاش و دقت به هم فرا آورد و شکل اصلی آن را بازیافت؛ اما باز نمود پاره‌های گسیخته‌ی باورهای روزگاران دور در قالب پیکری واحد، توان فرسا و بسا محال است. از این روست که پژوهشگران در کندوکاوهایی از این گونه به نگاه و نظراتی یکسان دست نمی‌یابند. نگارنده در تألیف این دفتر بیش از دویست جلد کتاب و پژوهش‌های میدانی را کاوید، اما از این میان تنها از ۱۴۸ جلد آن‌ها بهره یافت و مطالعه و بررسی بقیه‌ی مآخذ به انگیزه‌ی جست‌وجوی بیشتر در این راه حصول یافت. امید که با رهنمود استادان فن، پژوهشگران ژرف‌بین و خوانندگان دانشپوی، کاستی‌های این وجیزه مرتفع گردد.

در این پژوهش از مساعدت و یاری بی‌شائبه‌ی مدیر محترم و ارجمند پژوهشکده‌ی مردم‌شناسی جناب آقای میرشکرایی و نیز پژوهنده‌ی وارسته و دانشور جناب آقای علی‌اکبر حمیدی برخوردار بوده‌ام. هم از این رو لطف بی‌دریغ ایشان را از صمیم قلب سپاس می‌برم.

بایسته است که از همکاری مشفقانه‌ی سرکار خانم معصومه‌ی رخشا پژوهشگر کوشای پژوهشکده‌ی مردم‌شناسی و از همراهی و عنایت سرکار خانم تهرانچی مسوول کتابخانه‌ی میراث فرهنگی و نیز از کارکنان ارجمند آن از دل و جان سپاسگزاری کنم.

در پایان کسب فیض نگارنده از نکته‌های دقیق و عمیق استادان ارجمند و فرزانه جناب آقای دکتر محمدتقی راشد محصل و سرکار خانم دکتر میرفخرایی خود موهبتی بزرگ بود که به سپاس بر نمی‌آید.

محمد اسدیان